

gyorsasága miatt a jogdíjak önmagukban túl alacsonyak a megszerezhető információk értékéhez képest.

A DIMDI 1987-től kezdődően egy kombinált elszámolási rendre tért át. Az elszámolás alapjául három mennyiség szolgál: rendszeridő, gondolkodási idő és az átvitt adatmennyiség. A rendszeridő az az időtartam, amely alatt a gazdaszámítógép a használót szolgálja ki (kérdéseire válaszol), a gondolkodási idő az az időtartam, amely alatt a vonalkapcsolat fennáll, de a számítógép csak "várakozik" (további utasításokra). A DIMDI-nél az adatbázisok és a használók típusaitól (felkészültségétől) függően újabb elszámolási kategóriákat kívánnak bevezetni. Minél differenciáltabb az árképzés, annál jobban tükrözik az árak az információk tényleges értékét.

Habár a keresőstratégiára orientált díjazási rendszer, az átalánydíjas és a terjedeleमारányos díjazási rendszer alkalmazásával a jogdíjazási rendszer egyes hátrányai kiküszöbölhetők, bevezetésük, elterjedésük ma még bizonytalan.

Az online elérhető adatbázisokból visszakeresett információk árát túlnyomórészt időtől függő tényezők határozzák meg. Az időtől függően változik az adatátviteli hálózat igénybevételének díja, a szolgáltatóközpont számítógépének igénybevételi díja, végül pedig a jogdíj, amely az adatbázis előállítóját illeti meg. Mindössze a kiválasztott dokumentumok megje-

lenítési vagy kinyomtatási díja emlékeztet arra, hogy az online szolgáltatás elsősorban információs, nem pedig távközlési szolgáltatás.

A felhasználók körében különösen az adatbázis-használati díj vált ki elégedetlenséget. Az idő függvényében változó jogdíj ugyanis nincs semmilyen felismerhető kapcsolatban az adatbázisokból nyerhető információk értékével.

Az adatbázis-előállítók és -szolgáltatók érdeke is, hogy az információk árát értéküktől függően, differenciáltan, de természetesen elfogadható, megfizethető szinten határozzák meg. Dilemma előtt állnak az árképzés illetékesei: ha a keresés hatékonyságának, eredményességének szempontjait kívánják érvényesíteni, az online keresőket szabadságuk egy részének feladására, bevált sémák alkalmazására kényszerítik. Ha azonban a kereső számára nagyobb önállóságot biztosítanak az innovatív, fantáziadús keresési stratégiák használatának ártámogatásával, könnyen előfordulhat, hogy a megszerzett információk értéke és ára között szakadék alakul ki. Ennek a dilemmának a feloldására a jogdíjak módszere a jelenlegi legjobb módszer.

/TANGHE, P.: Warum für die Nutzung von Datenbanken vorwiegend Anschaltzeiten und nicht die erzielten Informations-Resultate berechnet werden. — Ein ökonomischer Erklärungsversuch. = Nachrichten für Dokumentation, 38. köt. 5. sz. 1987. p. 263–269./

(Nagy Gábor)

Az OCLC hatása az Egyesült Államok könyvtárközi kölcsönzésére

Az Egyesült Államokban nincs más országhoz hasonló országos könyvtárközi kölcsönzési hálózat. Az *American Library Association (ALA)* által elfogadott *NILC (National Interlibrary Loan Code, 1980)* azt javasolta, hogy "Az országos és tudományos könyvtárakhoz, valamint hálózatok és társulások határain túlra csak azután továbbítsák a kéréseket, ha a helyi, szövetségi vagy regionális forrásokat már kimerítették" [1].

A regionális, szövetségi, helyi és egyéb könyvtárak könyvtárközi kölcsönzési szabályzatai rendszerint tartalmazzák a fentiekhez hasonló előírást. Ugyancsak az *NILC*-vel összhangban rögzítik, hogy a "kért dokumentumokat az elfogadott bibliográfiai gyakorlatnak megfelelően, teljesen és pontosan kell leírni", és hogy "a mértékadó bibliográfiai eszközöket kell használni a lelőhely megállapításához" [2]. Az előírások pontos betartása főként a kölcsönadó könyvtáron múlik, hiszen visszautasíthatja a nem megfelelően kitöltött kéréseket, s így "megnevelheti" a kölcsönkérő könyvtárat.

Az Egyesült Államokban az *OCLC ILL (Online Computer Library Center – Interlibrary Loan)* alrend-

szer bevezetése nyomán a tagkönyvtárak számára több szolgáltatás vált hozzáférhetővé.

OCLC

Az OCLC Inc. nem profitra orientált szervezet. Célja egy olyan online számítógépes könyvtári rendszer működtetése és karbantartása, amely egyaránt szolgálja a könyvtárosok és a könyvtárhasználók érdekeit, ezenkívül fokozza a könyvtári források hozzáférhetőségét és csökkenti a könyvtárak egységnyi ráfordításait. A rendszer gondoskodik a könyvtári állományok katalogizálásáról, az időszaki kiadványok nyilvántartásáról, az állománygyarapításról, a könyvtárközi kölcsönzésről és az információszolgáltatásról. Az 1967-ben alakult *Ohio College Library Center* 1977-ben *Online Computer Library Center* néven kiterjesztette tevékenységét az egész ország területére. A kezdeti 54 tagkönyvtára pedig hétezerre növekedett (beleértve 6 európai állam 9 könyvtárát is, lásd 1. táblázat). R. C. W. Brown az alábbiakat állapította meg nemrégiben: "El vagyunk kötelezve az OCLC rendszer megújítása mellett, de céljaink ugyanazok maradnak: a könyvtárosokat több eszköz-

zel és több megtakarító megoldással akarjuk szolgálni, mint bármely más bibliográfiai rendszer; az új rendszert sokkal értékesebbé és könnyebben használhatóvá kell tenni a könyvtárak használói részére; növelni kell a rendszer szolgáltatási idejét s használatát szerte a világon mind a szöveges, mind a más típusú információk, valamint a bibliográfiai adatok továbbítása révén" [3].

1. táblázat

Az OCLC tagkönyvtárak

A könyvtár típusa	A teljes tagság %-ában
Felsőoktatási	24,3
Tudományos	2,1
Közművelődési	16,9
Állami	1,1
Állam- és közigazgatási	2,0
Feldolgozóközpontok	2,4
Jogi	4,9
Orvostudományi	7,7
Vállalati	9,2
Teológiai	2,2
Szövetségi	10,0
Iskolai	2,0
Főiskolai	6,5
Egyéb	8,7

Az OCLC online központi katalógus

Az alrendszer sarokköve a dublini OCLC-központ online központi katalógusa. A központi katalógus több mint 260 millió állományegység több mint 15 millió, géppel olvasható bibliográfiai rekordját tartalmazza (2. táblázat). A 336-féle idegen nyelvű tétel száma 4 milliónál is több.

2. táblázat

Az OCLC online központi katalógusrekordjainak száma

Könyvek	12 867 996
Időszaki kiadványok, sorozatok	929 991
Zenei partitúrák	306 195
Hangfelvételek	440 421
Audiovizuális dokumentumok	369 048
Térképek	186 165
Levéltári dokumentumok és kéziratok	59 957
Géppel olvasható adatfájlok	13 315

Az adatbázist a Kongresszusi Könyvtár, az UK MARC (United Kingdom – Machines Readable Catalogue), valamint az Országos Orvostudományi Könyvtár és a tagkönyvtárak rekordjai alkotják. Az OCLC folyamatosan figyeli az adatbázis tételeit a duplikátumok elkerülése végett, és minőségileg ellenőrzi az új rekordokat. A könyvtárak egy része tételeit és állományai adatait az 1982-ben bevezetett mágnesszalagos adatbevitellel adja át. Ezek közé tartoznak például a más bibliográfiai hálózatokhoz tartozó könyvtárak (pl. az RLIN = Research Libraries Information Network), vagy amelyek feldolgozói köz-

pontok részeként működtek és most beléptek a tagok közé, vagy azok a könyvtárak, amelyek retrospektív bibliográfiai tételeket továbbítanak, vagy állami, illetve regionális adatbázisok. Az eredmény nem egy "tökéletes" adatbázis, de a nagyfokú pontosság és a tételek óriási száma felbecsülhetetlen értékűvé teszi a könyvtárközi kölcsönzés szempontjából.

Az OCLC ILL alrendszer

"Az ILL alrendszer olyan online összeköttetésű mechanizmus, amely lehetővé teszi egy könyvtár dokumentumainak kölcsönzését más könyvtárak számára. A kérő könyvtár egy bizonyos dokumentumot 1–5 számításba vehető könyvtártól kérhet meg. Az ILL alrendszer automatikusan továbbítja a kérést sorban a potenciális kölcsönző könyvtáraknak addig, ameddig a kérés nem teljesül. Egy-egy kérés 1–4 napig lehet a megkeresett könyvtárnál. A kérő és a küldő könyvtár online nyilvántartást vezet a kérésről, a kérés megtörténtétől egészen a tranzakció lezártaig. A kéréssel kapcsolatos információkat az üzenet-közvetítő fájl tartja nyilván mind a kérő, mind a kölcsönző könyvtár számára" [4].

Az alrendszer szolgáltatásait több mint 3200 felhasználó veszi elektronikus úton igénybe, naponta több mint 7000 kéréssel, ami 1985–86-ban mintegy 2 709 139 műveletet jelentett. Az OCLC ILL alrendszer fejlődését a 3. táblázat illusztrálja.

Az ILL alrendszer 1979. április 1-jei bevezetése óta több mint 13 millió kérést regisztráltak. Szolgáltatásait nem csupán a tagkönyvtárak, hanem kívülről is igénybe vehetik a GAC (Group Access Capability) támogatásával. Ők egy csoport tagjaként élhetnek a szolgáltatással: feltárcsázzák a központi katalógust, s megnézik, a csoport melyik tagjánál van meg a keresett dokumentum. A csoporton belül nem teljesíthető kéréseket a csoporton kívüli OCLC tagkönyvtárhoz továbbítják. A 15 GAC-csoporthoz 1500 könyvtár tartozik.

Az OCLC tagkönyvtárak ellenőrzött bibliográfiai adatokért elsősorban online központi katalógushoz fordulnak. Az egyes tételek hozzáférhetőek cím, név/cím, személynév, testületi név és különféle kulcsok (ISBN, ISSN, OCLC-ellenőrző szám, LC-katalóguscédula-szám stb.) alapján. Hátrányt jelent, hogy termékeny szerzők műveit nehéz kiválasztani a központi katalógusból, különösen akkor, ha a keresés adatai nem teljesen pontosak. Nincs meg a tárgy szerinti keresés lehetősége, s nem lehet alkalmazni a Boole-féle logikát a keresőkérdés kialakításában. Mindezek ellenére az adatbázisban való keresés sokkal hatékonyabb, mint a NUC (National Union Catalog) köteteiben, melyekben a művek csak a szerző neve (vagy a mű címe) és a tárgyszó alapján kereshetők.

Az, hogy a katalógus online férhető hozzá, gyorsabb és kényelmesebb keresést tesz lehetővé. Hátrányt jelent viszont, hogy az RLIN-hálózathoz tartozó, néhány nagyobb tudományos könyvtár nem

3. táblázat

Az OCLC ILL alrendszer kronológiája

1979

- április ▶ az ILL alrendszer működésének kezdete
- május ▶ az ötmilliomodik rekord bevitele az online központi katalógusba
- június ▶ az állományjelzetek újrarendezése az államok szerinti vagy regionális bontásban
- november ▶ az online név/cím jegyzék működőképes
- ▶ az időszaki kiadványok központi jegyzékének bevezetése
- ▶ az egymilliomodik könyvtárközi kölcsönzés regisztrálása

1981

- november ▶ a kétmilliomodik könyvtárközi kölcsönzés regisztrálása

1982

- július ▶ a könyvtárközi kölcsönzési szabályok bevezetése a név/cím jegyzékbe
- szeptember ▶ a hárommilliomodik könyvtárközi kölcsönzés regisztrálása
- december ▶ az első mágnesszalagos katalógustételek bevitele az online központi katalógusba

1983

- október ▶ a tízmilliomodik tétel bevitele az online központi katalógusba
- december ▶ az ILL alrendszer kapcsolódása a név/cím jegyzékhez
- ▶ az ILL alrendszer kibővül az állandó adatokkal, a kölcsönző/nem kölcsönző jelleg feltüntetésével és a statisztikai jelentésekkel

1984

- január ▶ az Apple személyi számítógépen működtethetővé válik az ILL Micro Enhancer
- ▶ az ötmilliomodik könyvtárközi kölcsönzés regisztrálása
- február ▶ elindítják az ILL alrendszer 3. változatát
- április ▶ az IBM személyi számítógépen működtethetővé válik az ILL Micro Enhancer
- július ▶ a GAC hozzáférhetővé válik az ILL alrendszer számára
- augusztus ▶ az M300-as munkaállomáson működtethetővé válik az ILL Micro Enhancer
- október ▶ belép az ILL alrendszer szolgáltatásai körébe a British Library Document Supply Centre

1985

- június ▶ a nyolcmilliomodik könyvtárközi kölcsönzés regisztrálása; az ILL alrendszernek több mint 2700 résztvevője van
- december ▶ a tizenöt milliomodik tétel bevitele az online központi katalógusba; az online központi katalógus állománya több mint 260 millió
- ▶ a 15 GAC-csoportba 1500 könyvtár tartozik

1987

- január ▶ belép az ILL alrendszer szolgáltatási körébe a Kongresszusi Könyvtár
- március ▶ bevezetik az ILL Micro Enhancer 3. változatát

adja át mágnesszalagon a tételeit. Az OCLC online központi katalógus nem országos jellegű adatbázis, de közel áll hozzá, különösen, ha sikerül csatlakoztatni a különböző nagy adatbázisokat a Linked Systems Project keretében.

Az ILL alrendszer egyik legfontosabb feladata, hogy megállapítsa, egy bizonyos tétel mely könyvtár(ak)ban található meg. Ehhez az online központi katalógus kínálja a legnagyobb segítséget. A NUC, az ULS (*Union List of Serials*), az NST (*New Serial Titles*) sokkal kevesebb könyvtár állományát teszi hozzáférhetővé, mint az online központi katalógus. Az OCLC rendszere az időszaki kiadványok és sorozatok állományadatait időben és pontosan tartalmazza, ráadásul néhány külföldi könyvtár állományi adataira is kitér, hatékonyabbá téve ezzel a bibliográfiai és állományi információszolgáltatást.

A könyvtárközi kölcsönzésben mindenféle nagyságú és típusú könyvtár részt vállalhat, ezáltal a terhek

egyenletesebben oszlanak meg. Érdekes fejlemény, hogy felsőoktatási könyvtárak iskolai könyvtáraktól is kölcsönöznek műveket. A kölcsönzési szolgáltatásba sok olyan könyvtár is bekapcsolódott, amelyek a múltban ritkán éltek e lehetőséggel. Az ILL alrendszer révén egyéb dokumentumellátó intézmények is bekapcsolódhattak a kölcsönzési mechanizmusba (pl. az University Microfilms International, a Chemical Abstracts Service és az Universal Serials and Book Exchange).

Az OCLC ILL alrendszer alkalmazásával automatikusan kerülnek a bibliográfiai adatok az ILL-adatlapokra, kiküszöbölve ezzel a pontatlanságokat és egyéb jellegzetes hibákat. Az átviteli folyamat gyors, a kérések és azok teljesítésének/nem teljesítésének visszajelzései igen rövid időn belül megtörténnek az "állandó adatok" használata révén (pl. a kölcsönvevő címének automatikus szolgáltatásával). Az alrendszer előnye, hogy a tételek bármikor lehív-

hatók, és a tranzakció folyamata ellenőrizhető. Nagy segítséget jelent az OCLC statisztikai szolgáltatása, amely mentesíti a könyvtárakat fásasztó és időigényes táblázatok készítése alól.

Az alrendszernek van néhány hátránya is. Egy "üres" elektronikus adatlap is használható, amelybe a kérő könyvtár írja be a bibliográfiai adatokat. Ennek a módszernek ugyanazok a buktatói, mint a papír űrlapnak: rövidítéseket, betűszókat használnak ott is, ahol nem kellene, a neveket helytelenül adják meg, és egyéb pontatlanságokat is elkövetnek. Az online rendszert gyakrabban kell naprakész állapotra hozni, mint a papíralapú nyilvántartásokat, s ez növeli a kölcsönadó munkáját. A kérések továbbításának, átvételének, visszaküldésének, a tételek kinyomtatásának meggyorsítására fejlesztették ki a *Micro Enhancer* programot. A "nem" visszajelzések értelmezése még nincs megoldva: lehet, hogy csak helyben használható dokumentumról van szó, amiért az igénylőnek el kell fáradnia a könyvtárba, s nem általában a használat megtagadásáról. Mindezek ellenére az alrendszer használatának előnyei lényegesen nagyobbak a hátrányainál.

Az ILL alrendszer működésének kezdetekor egy ILL Tanácsadó Bizottságot hoztak létre az OCLC mellett. A bizottság tagjait egyes hálózatokból válogatták ki.

Egyelőre nincsenek széles körű adatok az OCLC ILL szolgáltatásának költségeire vonatkozóan, szemben a papíralapú eljárásokkal. Az automatizálás bevezetése óta nincsenek űrlapok, ablakos borítékok, postaköltségek, de pénzbe kerül a nyomtatott leporrelló, a hardver, a szoftver, a modem és a karbantartás. Sok könyvtár egyáltalán nem engedheti meg az OCLC-szolgáltatások igénybevételét, de sokan vállalták a pénzügyi terheket, hogy a jövőben is hozzájuthassanak az együttműködés kínálta előnyökhöz.

Személyzet

A könyvtárközi kölcsönzésben részt vevő személyzet különböző felkészültségű és hozzáállású. A korábbi aprólékos bibliográfiai ismeretek, a szolgálat-készség, a gépelési gyakorlat stb. mellett elsőrendű fontosságú követelménnyé lépett elő a rugalmasság a feladatok manuális vagy online rendszerű megoldásában. Napjaink könyvtárosaitól megkövetelik az új módszerek elsajátításának, az új problémák felismerésének készségét is, ráadásul az új ismeretek elsajátítására többnyire igen kevés idő marad.

Az OCLC által bevezetett új módszerekhez a személyzetnek el kell sajátítania a számítógépes terminálok használatát. Az OCLC online központi katalógus használata gyorsabbá és hatékonyabbá teszi a bibliográfiai tételek visszakeresését a felhasználó kérésének teljesítése érdekében. Még a kezdő könyvtári alkalmazott is meglepő pontossággal képes elvégezni ezt a feladatot; így a gyakorlottabb szakemberek a valóban problematikus esetek megoldására koncentrálnak.

Az alrendszer használata megkönnyíti a személyzet számára, hogy kiválasszák azokat a könyvtárakat, amelyekhez a kérések továbbíthatók, bár a képernyőn megjelenő kódok – mivel nem mnemotechnikusak – eleinte nehezen felismerhetők.

A kérések továbbítását egy utasításjegyzék könnyíti meg, melynek használata lényegesen egyszerűbb, mint a korábbi űrlapoké. Könnyebb a kérések nyomon követése is, bár itt problémák jelentkezhetnek (pl. egy kérést kétszer is teljesíthetnek, ha az első könyvtár elfelejti jelezni, hogy postára adta a kért dokumentumot).

A kezdő alkalmazottak betanítása és a régiók továbbképzése ma éppen olyan fontos, mint a múltban. A különbség az, hogy ma meg kell tanítani mind a manuális, mind az online eljárásokat. Az oktatáshoz az OCLC által készített kézikönyvek és a regionális hálózatok munkatársai nyújtanak hathatós segítséget.

Könyvtárhasználók

Az OCLC-szolgáltatások legfőbb célja a felhasználók kéréseinek mielőbbi teljesítése, melyhez az online központi katalógus nyújtja a leghatékonyabb segítséget. A könyvtárlátogató vonakodását a könyvtárközi kölcsönzés igénybevételétől feloldja az a közhiedelem, mely szerint elég megnyomni néhány gombot, s a számítógép mindent megold. A megkérés könyvtáraknak négy napon belül kell jelezniük a kérések teljesítését/nem teljesítését; ezután a kérés automatikusan halad tovább a következő könyvtárhoz. Így a szolgáltatás jelentősen felgyorsul. Egy-egy kérés átlagos teljesítési időtartama a boulderi Colorado Egyetemen az 1985–86-os évben 10 nap volt; 1973-ban még 14 napra volt szükség [5]. Valószínűnek látszik, hogy a rendszer további tökéletesítésével a folyamat 8 napra csökkenthető.

A könyvtárhasználók szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy mindenkor nyomon követhető a kérés útja, különösen ha az illető határidős munkán dolgozik. Hátrány azonban, hogy a kérés elutasítására vonatkozóan egyelőre nem kap magyarázatot.

Milyen hatással van valójában az OCLC az Egyesült Államok könyvtárközi kölcsönzésére? Igaz, hogy a dokumentumok helybe juttatásának lassúsága még létező probléma, de az OCLC nem is ennek megoldására vállalkozott. Az OCLC ILL eredményeit az alábbiakban lehet összefoglalni:

- nagy kapacitású bibliográfiai adatbázis jött létre, amely számos könyvtár bibliográfiai rekordjait tartalmazza;
- az online keresés az adatbázisban lényegesen könnyebb és gyorsabb, mint a manuális keresés volt, ami lehetővé teszi, hogy a könyvtárközi kölcsönzési szolgálat lépést tartson az egyre szaporodó kérésekkel;

- ▶ a könyvtárközi kölcsönzési kérések nagy pontossággal készülnek;
- ▶ az állományadatok frissek, így nagy a valószínűsége, hogy a kölcsönadónál megvan a kért dokumentum;
- ▶ az alrendszer a helyi könyvtárakban is lehetővé teszi, hogy állományukat a kölcsönzési forgalomban hasznosíthassák;
- ▶ a kisebb könyvtárak kiterjedt bibliográfiai apparátus nélkül is pontos kéréseket továbbíthatnak;
- ▶ a könyvtárhasználók kéréseit valamivel gyorsabban teljesítik;
- ▶ a könyvtárközi kölcsönzésben közreműködő személyzet megismerkedik az automatizálás elemeivel.

Irodalom

- [1] Interlibrary loan codes, 1980: international lending principles and guidelines, 1978. Chicago, American Library Association, 1981. p. 9.
- [2] i.m., p. 10.
- [3] BROWN, R. C. W. OCLC Newsletter, 1987. 167. sz. p. 3.
- [4] Using the Interlibrary Loan Subsystem. Dublin, Ohio, OCLC, 1982. p. 2.
- [5] BOUCHER, V.: Interlibrary borrowing: a study at the University of Colorado. Kiadatlan, 1973. p. 8.

/BOUCHER, V.: The impact of OCLC on interlibrary loan in the United States. = Interlending and Document Supply, 15. köt. 3. sz. 1987. p. 74–79./

(Mátéfy Györkné)

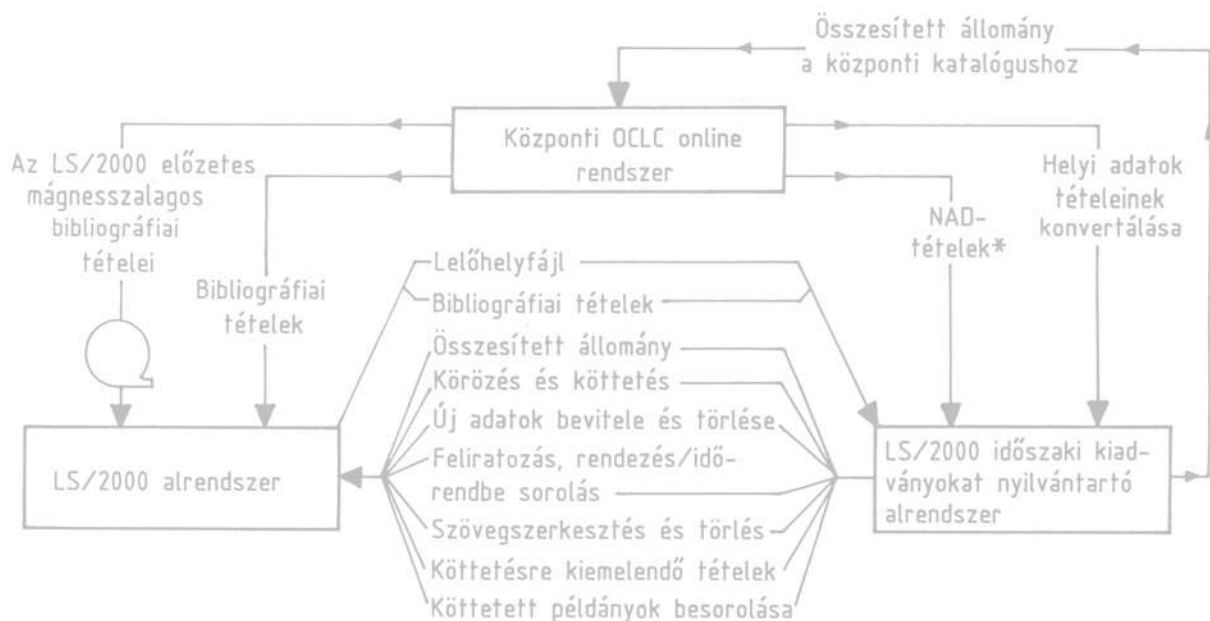
Az LS/2000 időszaki kiadványokat nyilvántartó alrendszer

Az Egyesült Államokban az Online Számítógépes Könyvtári Központ (Online Computer Library Center = OCLC) SC 350-es mikroszámítógépre alapozott, online hozzáférésű katalógusa közvetlenül csatlakoztatható az LS (Local Systems) 2000 időszaki kiadványokat nyilvántartó alrendszer segítségével a helyi könyvtárak szolgáltatási rendszereihez. Az alrendszer a bibliográfiai tételek ellenőrzésétől a központi jegyzékek készítéséig kínálja az online szolgáltatások lehetőségét.

A helyi könyvtárak fejlesztésekor az OCLC online rendszer alkalmazásával közvetlen kapcsolat létesíthető az OCLC online központi katalógussal.

Az alrendszer fejlesztését 1985-ben fejezték be a San Antonio-i Meta Micro Library Systems, Inc. közreműködésével. A programot az OCLC M300-on futtatták, amely az OCLC online rendszer és az SC 350-es csatlakozásán alapul, lehetőséget nyújtva egy időszaki kiadványokat nyilvántartó, decentralizált alrendszer létesítésére.

A központi nyilvántartó alrendszer funkcióit (bibliográfiai ellenőrzés, érkeztetés, sűrűítés) kiegészítve az SC 350-es alrendszer elvégzi a körözéssel, kötetéssel, rendeléssel, kinyomtatással kapcsolatos feladatokat. A központi online rendszerek és az SC 350-es illeszkedését az 1. ábra mutatja.

* NAD-tételek előállíthatók az időszaki kiadványokat nyilvántartó alrendszerben is.

1. ábra A központi OCLC online rendszer és az LS/2000 alrendszer csatlakozásának folyamatábrája